

Фазан Тетяна,

аспірантка кафедри загальної педагогіки та андрагогіки
ПНПУ імені В. Г. Короленка

Актуальність. Сім'я (Родина) — соціальна група, яка складається з людей, які зазвичай перебувають у шлюбі, їхніх дітей (власних або прийомних) та інших осіб, поєднаних родинними зв'язками з подружжям, кровних родичів, і здійснює свою життєдіяльність на основі спільного економічного, побутового, морально-психологічного укладу, взаємної відповідальності, виховання дітей [1, с. 3]. Сукупність різноманітних етнографічних, історичних даних та соціальна статистика свідчать про те, що людська сім'я є інститутом соціальним, а не біологічно зумовленим. Жодна світова релігія не відводить настільки важливе місце сім'ї в системі віровчення, як Православ'я. Можна визначити саме християнство як релігію сім'ї та сімейних відносин.

Основний зміст. Сім'я функціонує на основі спільного побуту, економічного, морально-психологічного укладу, виховання дітей, взаємної відповідальності. Вона забезпечує соціалізацію людини, самореалізацію особистості, захист від проблем, сприяє формуванню особистості з усталеною поведінкою. Православна Церква створення сім'ї освячує в Таїнстві Шлюбу (Вінчання), одному з семи Таїнств Православної Церкви. Так високо шанується нею шлюб. Сам Господь Ісус Христос Своє служіння людству почав дивом на шлюбному бенкеті в Кані Галілейській (Ів. 2: 1-11). Апостол Павел вказує на три сутності людини: тіло, душу і дух (1 Сол 5, 23). Освячений Церквою шлюб об'єднує всі три складники людського єства. Сучасне православне богослов'я і, зокрема, протоієрей Іоанн Мейєндорф, так визначає сутність шлюбу і його роль у становленні нової людини:

«Християнин покликаний, вже в цьому світі, мати досвід нового життя, стати громадянином Царства; і це можливо для нього в шлюбі. Отже, шлюб перестає бути тільки задоволенням тимчасових природних спонукань ... Шлюб – це унікальний союз двох особистостей у любові, двох осіб, які можуть перевершити свою власну людську природу і бути з'єднаними не тільки «один з одним», але й «у Христі» [1].

У Священному Писанні шлюб є виявом граничної радості, граничної повноти, торжества радості і любові [5]. У чому сенс шлюбу, якою має бути сім'я за християнським поданням? Єдина плоть, яку становить подружжя, повинна, природно, мати одну голову. Розумно, якщо ця глава – чоловік. Чоловік, як сказано в Біблії, створений раніше жінки, створений як самостійна особа, жінка ж сотворена як помічниця йому: «Недобре бути чоловікові одному, створимо йому помічника, відповідного йому» (Бут. 2, 18), - читаємо у Святому Писанні. Жінка ніяк не нижче чоловіка гідністю, але вона інша. Вперше проявивши самостійність, послухавши спокусника-змія, перша жінка здійснила і перший гріх. Сва порушила Господню заповідь не їсти «плодів дерева пізнання добра і зла, що в середині раю» (Бут. 3, 3). Окрім того, вона схилила до гріха і чоловіка: «Взяла плодів його і їла, і разом дала теж чоловікові своєму, і він їв» (Бут. 3, 6). Тим накликала прокляття на землю. За цей проступок Господь покарав її, а в її особі і всіх жінок, життя яких передбачає тепер вічний послух чоловікові. На цьому послухові дружини і ґрунтується домашній світ. У православ'ї послух зовсім не означає рабство. Дружина – це перший помічник чоловіка, учасник сімейної ради [5].

Шлюбний союз християн, в істинному розумінні своєму, представляє не тільки отримання статусу чоловіка і дружини, але і внутрішнє єднання їх душ для взаємного морального вдосконалення і порятунку душі.

«Чуєте це мужі, навчитися дружини», - говорить Іоанн Златоуст, вказавши на приклад святого життя Авраама і Сарі. «Всі станемо наслідувати праведному: дружині чоловік нехай буде найдорожчим, і чоловікові дружина нехай буде найпривітнішою. Дружина повинна бути однодумцем зі своїм чоловіком; на цьому стверджується благий устрій всього світу. Дивись: світ складається з міст, міста - з родин, сімейства - з чоловіків і дружин. Отже, коли виникнуть сварки між мужами і дружинами, перевернуться міста, а потім і весь світ повинен наповнитися заворушеннями і суперечками» [5]. Християнське богослов'я шлюбу стверджує, що ієрархічне улаштування сім'ї заповідано Богом. Чоловік у сім'ї може бути тільки главою. Батько є духовним главою сім'ї, її опорою і захистом. У збереженні ієрархії, коли дружина повинна бути за чоловіком, як за кам'яною стіною, а чоловік - вдома з дружиною, як у раю, і полягає порятунок один одного.

Обов'язок чоловіка – любити свою дружину. І не тільки любити, але піклуватися про неї, «живити і гріти», а, крім того, чоловік відповідає за дружину перед Господом, тому що, вступаючи в шлюб, він зобов'язується дбати і про її душу, щоб представити її Господу як жінку, котра «не має плями чи вади, чи чогось подібного, але щоб вона була свята й непорочна» (Еф. 5, 27). Про взаємини чоловіка і дружини апостол Павло говорить: «Дружини, своїм чоловікам будьте покірні в усьому, як Господу» (Еф. 5,22). А також «жінка нехай боїться мужа свого» (Еф. 5,33), звичайно, «боїться» треба розуміти не в життєвському звичайному сенсі страху, а в релігійному: «боїтись» скривдити, образити, зробити неприємне чоловікові. Основою християнської сім'ї є чоловік і дружина, пов'язані перед Богом для вічності обітницями взаємної любові та спільності всього життя, служінням Богові. Разом із дітьми та іншими членами сім'ї вони утворюють домашню Церкву, присвячену тим святим, імена яких носять члени сім'ї. Коли у шлюбі з'являються діти, чоловік і дружина змінюються, перетворюючись на батька і матір. У християнському шлюбі для дітей духовні узи батьків є дуже важливими. Адже чоловік не тільки чоловік, а й батько, тобто той, без кого й не могло бути материнства. Дітям потрібна любов не тільки матері, а й батька, якого мама ніколи замінити не може. Для кожного зі своїх членів родина є школою любові як постійної готовності віддавати себе іншим, піклуватися про них, оберігати їх. На основі взаємної любові подружжя народжується батьківська любов, відповідна любов дітей до батьків, бабусь, дідусів, братів і сестер. Радість і горе в духовно здоровій родині стають загальними: всі події сімейного життя об'єднують, підсилюють і поглиблюють почуття взаємної любові.

Наш сучасник, вчений і священник Гліб Каледа у своїй книзі, «Домашня Церква», говорить про те, що «чернецтво корисно для тих, хто багатий любов'ю, а звичайна людина навчається любові в шлюбі» [4]. У православній традиції сімейне життя розуміється як «шлях до Спасіння», сходження по якому пов'язане з несенням «хреста» повсякденних обов'язків, взаємних турбот, співпраці, розуміння і згоди. Особлива роль родини – «домашньої Церкви» у християнській культурі (Рим. 16, 4; Флм. 1, 2) – полягає у виконанні споконвічної функції – духовно-моральному релігійному вихованні дітей. За вченням Церкви, «дітородження» (йдеться не тільки про народження, а й виховання дітей) є спаситильне для батьків. Діти сприймаються не як випадкове придбання, а як дар Божий, який батьки покликані берегти і «примножувати», допомагаючи розкрити в дитині усі сили і таланти. «Основним і найголовнішим завданням християнської сім'ї, - вважає

Е. А. Морозова, - є не тільки просто виховати дітей, але й неодмінно виростити їх як справжніх чад Церкви Христової, врятувати їхні душі для вічного життя. Кінцева мета виховання – формування гармоній тіла, душі і духу з провідною роллю духу» [6]. У вихованні дітей сім'я не може бути замінена ніяким іншим соціальним інститутом, їй належить виняткова роль у становленні дитячої особистості. У сімейному спілкуванні людина вчиться долати свій гріховний егоїзм, в родині дізнається, «що таке добре і що таке погано». У сім'ї народжується

почуття живої спадкоємності поколінь, відчуття причетності до історії свого народу, минулого, сьогодення та майбутнього своєї Батьківщини.

Філософ І. А. Ільїн як православна віруюча людина, вважав, що «перемінені духовно люди перетворять своєю дією світ». Система його педагогічних поглядів така: на перших порах життя дитини зміцнення його волі і сил душі, прищеплення релігійної та громадянської відповідальності через приклади батька і матері, а потім, у дорослому житті, перенесення накопиченого в зовнішню площину соціальної і господарської активності [3]. Тільки сім'я може виховати сім'янина. За мудрим словом І. А. Ільїна, добра родина дарує людині «два священних першообрази, у живому ставленні до яких зростає його душа і міцніє його дух: - прототип чистої матері, що несе любов, милість і захист; - першообраз благого батька, котрий дарує можливість насититися, справедливість і розуміння» [3]. Ці батьківські образи філософ називає джерелами духовної любові і духовної віри людини.

Власну точку зору щодо виховання пропонує протоієрей Василій Зеньковський. Ним створено особливе вчення про духовне життя в дитинстві, започатковано дослідження вікової динаміки релігійного почуття і відмінностей у типах релігійності в дітей (щоправда, докладної і завершеної типології Зеньковському досягти не вдалося). У цьому ж контексті розглядає автор і вплив сім'ї, яка тісно пов'язана з процесом духовного становлення індивідуальності дитини [2].

Письменник, богослов, учений Н. Є. Пестов пише про такі умови успіху в справі виховання, як наполеглива праця батьків над дитиною, самовіддана любов, робота над словами, порядок життя, турбота про чистоту душі дитяти, освіту дитини і його трудові навички. Найголовнішими факторами духовного виховання Пестов називає таїнства, молитву, піст, благочестивий приклад батьків, духовне середовище, духовне читання, освячення обстановки [7]. Відомий педагог К. Д. Ушинський каже: «нехристиянських педагогіка є річ немислима – безголова потвора і діяльність без мети» [9].

Вчення православ'я цікаве тим, що воно не дає рецептів, воно ці рецепти рішуче застосовує, до того ж до самого вихователя. Воно, на думку А. Б. Rogozянского, «ставити людину в такий стан і дає йому таке розуміння речей, у якому будуть зроблені найправильніші, наймудріші та найбільш рішення і дії» [8].

Спробуємо виділити деякі принципи і завдання православного виховання, що ґрунтуються на десяти Заповідях, сформульованих у Біблії, і є основою не тільки православ'я, а й європейської культури.

1. Головне завдання батьків – виховання християнина (тобто, необхідно навчити дітей жити за заповідями Божими).
2. Основа виховання – приклад добродійного життя самих батьків (дотримання батьками заповідей Божих).
3. Виховання ґрунтується на прояві істинної любові («Возлюби ближнього твого, як самого себе») (Мф. 22, 37-39).
4. Шанування батьків і слухняність їм (як виконання п'ятої заповіді).

Розглянемо тепер принципи і завдання православного виховання більш докладно.

1. Головне завдання батьків – виховання християнина.

Протопресвітер В. В. Зеньковський вважає, що «головна тема сімейного виховання - виховання релігійне. Сім'я за своєю структурою є нескінченним джерелом релігійних сил. Саме сімейне життя – це ніби святиня, наше ставлення до батьків є єдиним, вічним, неповторним». Тобто найголовніша задача батьків - виховання християнина [2]. В основі християнського виховання лежить християнське життя сім'ї – від батька і матері. Тобто виховання дітей - це створення умов, у яких би народилося, процвітало, множилося духовне життя дитини.

2. Основа виховання – приклад добродійного життя самих батьків.

Виховання доброї вдачі дитини, розвиток її здатності до добродійного життя завжди визначалися способом життя матері і батька, тим, наскільки самі батьки могли показати їй добрий приклад. Без прикладу і навчання в добрі дитина втрачає здатність формуватися як особистість. Про це пишуть святі отці і пастирі Церкви: Святитель Василій Великий: «Якщо хочеш виховувати інших, виховай спочатку самого себе в Богові»; Святитель Ігнатій Брянчанінов звертається до матері маленької дівчинки: «Знай, що паче всіх твоїх настанов словами життя твоє буде найсильнішою настановою для дочки»; Священик Олександр Єльчанінов: «Для виховання дітей найважливіше, щоб вони бачили своїх батьків, які живуть великим внутрішнім життям» [7].

Важливо підкреслити, що досвід сімейних взаємовідносин відіграє для дитини важливу роль не тільки у формуванні його особистості та життєвого сценарію, тобто набору типових схем поведінки і відносин з іншими людьми. Він також є найважливішим фундаментом, на якому дитина формує і буде своє сприйняття Бога і спілкування з Ним.

3. Виховання ґрунтується на прояві істинної любові.

Духовне життя в любові повинно виявлятися в сімейному побуті настільки повно, наскільки це можливо. Кожен член сім'ї живе для блага іншого, несучи «тягарі один одного» і виконуючи таким чином «закон Христовий» (Гал. 6, 2). У сім'ї має панувати милосердя, прощення і взаємне збагачення, а також всі можливі прояви справжньої любові: «Любов довготерпить, любов милосердствує, не задрить, любов не величається, не вихвалиться, не поводитьься нечестно, не шукає свого, не дратується, не мислить зла, не радіє неправді, але тішиться правдою, усе зносить, вірить у все, сподівається всього, усе терпить» (1 Кор. 13, 4-7). Православ'я завжди несло розвинене духовне розуміння любові. Любов – як традиційна для української культури цінність - це те, що протилежне егоїзму. А в релігійному сенсі – це життя за заповідями, за Євангелієм, наслідування Христа. Св. Іоанн Златоуст говорить про «одностайність» подружжя як важливого складника сімейного життя: «Любов така, що ті, хто люблять, є вже не двоє, а одна людина, і цього не може зробити ніхто, крім любові» [11]. Любов об'єднує, а гріх розділяє. Усе християнське віровчення може бути цілком зрозуміле як заклик, щоб ми любили один одного (1 Ів. 3, 11), пізнали любов як першооснову справжніх цінностей. І тільки на основі такої любові може будуватися виховання в християнській сім'ї.

4. Шанування батьків і слухняність їм.

Закон слухняності пронизує всю християнську сімейну структуру: діти рятуються через шанування батьків, дружина - через послух чоловікові, а чоловік - через послух Богові. Ще в Старому Завіті в Синайському законодавстві першою заповіддю про любов до людини була заповідь про шанування батьків. За це людині Господом обіцялися усялякі блага і довголітнє життя. Апостол Павел вчить: «Діти, слухайтеся своїх батьків у Господі, бо цього вимагає справедливий Господь. Шануй свого батька та матір: так буде тобі благо і будеш на землі довголітній» (Еф. 6, 1-3). «Хто кляне свого батька та матір свою, погасне світільник йому серед темряви» (Прип. 30, 11). «Діти, будьте слухняні в усьому батькам, бо це угодно Господу» (Кол. 3,20). У слухняності проявляються й інші важливі риси, такі як довіра, шанування батьків і повага до старших, совісність, правдивість, добра послужливість та ін. Шанування батьків, слухняність їм сприймаються дітьми як Божя заповідь і необхідна умова благополучного росту духовного та дорослішання. Християнська слухняність є прояв смирення і лагідності. Смирення і слухняність невіддільні одне від одного. Батьки повинні з самого дитинства вселяти дітям, що, не підкоряючись батькам, вони грішать проти Самого Бога і накликають цим на себе Його гнів, тимчасовий і вічний [10].

Якщо дитина не слухається батьків, то вони можуть і навіть зобов'язані покарати її. (Слово «покарати» церковнослов'янською мовою означає - напоумляти, навчати, вдосконалити). З точки зору християнської педагогіки

тільки те погано, що гріховно перед Богом. Карати треба тільки за те, що заслуговує на покарання в очах Божих, що становить гріх перед Богом. «Дитя тільки тоді заслуговує покарання, коли воно свідомо і самовільно порушило закон Божий, коли воно з власної волі зробило що-небудь заборонене заповіддю Божою або Церквою», – пише Г. І. Шиманський [10].

Без покарань не можна обійтися, але карати повинна любов. Головною підставою покарання повинна бути любов, а єдиною його метою – виправлення дитини. Звідси випливає, що покаранню слід бути батьківським і воно ніколи не повинно переходити в жорстокість, особливо не повинно звершуватися в гніві, бо гнів людини, за висловом Слова Божого, не творить правди Божої (Як. 1,20). Заклик апостола Павла до батьків не дратувати дітей, щоб вони не сумували (Кол. 3, 21), – найкраще відбиває християнський погляд на покарання: як тільки діти починають дратуватися і сумувати від заборон і покарань, строгість стає не тільки педагогічно невиправдана, але й шкідлива. «Погано ламати дитину, – кажуть досвідчені педагоги, – але ще небезпечніше його постійно гнути». Тиск особливо відбивається на релігійному почутті. За прикладом матері і батька «діти в цьому випадку сприймають Бога не люблячим і турботливим Небесним Батьком, але авторитарним і самоуправним владикою, і серце їх закривається для благодаті», – вважає А. Б. Вул [10]. Але погляд християнства в той же час оптимістичний: гріх не є властивістю душі, не таврує людини на все його життя. Розрізнити гріх від грішника – одна з фундаментальних основ виховання. «Одне сказати: «він розгнівався», а інше – :«він гнівливий і вимовити вирок про все його життя», – так вчить про це преподобний Авва Дорофей. Тільки розрізливши в кому-небудь образ Божий, над яким гріх чинить насильство, можна по-справжньому співчувати і бажати допомогти ближньому [10].

Лад сім'ї, побудованої на релігійних засадах та християнських цінностях, має традиційний сімейний уклад, що включає в себе п'ять компонентів:

1. звичаї (усталені, звичні форми поведінки);
2. традиції (перехідний з покоління в покоління спосіб передачі цінніно-значущого змісту культури, життя сім'ї);
3. відносини: сердечні відчуження і настрої;
4. правила (образ думок, норми поведінки, звичаї, звички) доброго і благочестивого життя;
5. розпорядок (встановлений порядок дня, тижня, року); у вітчизняній православній культурі цей розпорядок визначався ладом благочестивого життя християнина [10].

Висновки. Отже, православна сім'я – це структура, що має суворо вертикальну ієрархію. Главою сім'ї є чоловік, дружина залежить від чоловіка, а діти – від батьків. Головне завдання батьків – виховати християнина на основі взаємної любові та поваги один до одного, бачачи в дитині образ Божий. Основним виховним методом є приклад благочестивого життя батьків. Підставою і фундаментом морального виховання дитини має бути послух і шанування батьків. Якщо ми ставимо завдання з'ясувати особливості сімейного виховання в сім'ї, заснованій на православній церковній традиції, то логічніше всього звернутися до вивчення сімей так званих воцерковлених людей. Вони більше, ніж інші, занурені в життя православної Церкви через такі його інститути як Церква, духовництво, церковний переказ (мається на увазі – регулярне відвідування храму, участь у таїнствах Церкви, духовне окормлення у священника). Важливо і те, що ці люди орієнтовані на практичну реалізацію положень православної віри і євангельських заповідей.

Резюме. Православна сім'я – це структура, що має суворо вертикальну ієрархію. Главою сім'ї є чоловік, дружина залежить від чоловіка, а діти – від батьків. Головне завдання батьків – виховати християнина на основі взаємної любові та поваги один до одного, бачачи в дитині образ Божий. **Ключові слова:** Православ'я, сім'я, Закон Божий, християнське виховання, особистість, духовне життя.

Резюме. Православная семья - это структура, имеющая строго вертикальную иерархию. Главой семьи является муж, жена зависит от мужа, а дети - от родителей. Главная задача родителей - воспитать христианина на основе взаимной любви и уважения друг к другу, видя в ребенке образ Божий. **Ключевые слова:** Православие, семья, Закон Божий, христианское воспитание, личность, духовная жизнь.

Summary. The orthodox family is the structure having strictly vertical hierarchy. The head of the family is the husband, the wife depends on the husband, and children - on parents. The main task of parents - to bring up the Christian on the basis of mutual love and mutual respect, seeing in the child the God's image. Important and that people are focused on practical implementation of provisions of orthodox belief and evangelical precepts. Main educational method example of pious life of parents. Obedience and honoring of parents has to be the basis for the base of moral education of the child. **Keywords:** Orthodoxy, family, Scripture, Christian education, personality, spiritual life.

Література

1. Алфеев Илларион, иеромонах. Таинство веры. Введение в православное догматическое богословие / Илларион Алфеев. – М., 1996. – 288 с.
2. Зеньковский В. В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии / В. В. Зеньковский. – М.: Изд-во Свято-Владимирского Братства, 1993. – 224 с.
3. Ильин И. А. Путь духовного обновления / И. А. Ильин. – СПб.: Библиополис, 2006. – 446 с.
4. Каледа Глеб, протоиерей. Домашняя Церковь. Очерки духовно-нравственных основ созидания и построения семьи в современных условиях / Глеб Каледа – М., 1998. – 345 с.
5. Митрополит Сурожский Антоний. Таинство любви. Беседа о христианском браке / Антоний Сурожский. – СПб.: Сатис, 1994. – 36 с.
6. Морозова Е. А. Гармония в семье и браке: духовные и психологические аспекты / Е. А. Морозова. – Самара: СамГАПС, 2006. – 400 с.
7. Пестов Н. Е. Путь к совершенной радости. Воспитание детей / Н. Е. Пестов. – Клин: Фонд «Христианская жизнь», 2003. – 175 с.
8. Рогозянский А. Б. Хочу или надо? / А. Б. Рогозянский. – СПб.: Знаки, 2001. – 190 с.
9. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания / К. Д. Ушинский. - М.; Л.: АПН, 1950. – Т. 8. – 776 с; Т. 9. – 628 с; Т. 10. – 668 с.
10. Шестун Евгений, протоиерей. Основные проблемы современной школы / Евгений Шестун. – Самара, 2001. – 51 с.